

DİLİN MÜASİR İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİNDƏ MÜŞAHİDƏ EDİLƏN SEMANTİK TƏKAMÜL (MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİ KONTEKSTİNDƏ)

Xatirə Sultan

Gəncə Dövlət Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

e-mail: x.sultan@atu.edu.az

DOI: 10.30546/2960-1967.2025.1.030

Xülasə. Məqalə müasir Azərbaycan və Türkiyə dillərində semantik dəyişikliklərin başlıca səbəblərini araşdırır. Müasir dövrdə baş verən bu dəyişikliklər qlobal miqyasda baş verən sosial, texnoloji və mədəni dəyişikliklərdən təsirlənir. Qloballaşma və elmi-texniki tərəqqi, həmçinin internetin və kütləvi informasiya vasitələrinin təsiri ilə dilin mənalarda genişlənmə və daralma prosesi sürətlənmişdir. Məsələn, "şəbəkə" və "bulud" kimi sözlər yeni texnologiyaların inkişafı nəticəsində yeni semantik mənalara qazanmışdır. Bununla yanaşı, siyasi və sosial dəyişikliklər, həmçinin ideoloji cərəyanlar da bəzi sözlərin mənasını dəyişmiş, ya neytrallaşmış, ya da yeni mənalara qazanmışdır. Türk dilləri arasındakı söz mübadiləsi və qarşılıqlı təsir, bu prosesin miqyasını artıraraq, yeni anlayışların formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Məqalə həmçinin dilin müasir dövrdəki dinamikliyini və çevikliyini göstərir, dilin sosial həyatla necə əlaqələndiyini və bu dəyişikliklərin dilin leksik tərkibinə təsirini nümayiş etdirir.

Açar sözlər: semantik dəyişikliklər, qloballaşma, dilin inkişafı, sosial media, leksik tərkib

Giriş

Müasir Azərbaycan dilində semantik dəyişikliklərin səbəbləri və onların dilin təkamülünə təsiri xüsusilə önəmlidir. Son illərdə qlobal miqyasda baş verən sosial, siyasi, mədəni və texnoloji dəyişikliklər dilin semantik sistemində ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər dilin təbii inkişafını əks etdirən vacib amillərdən biridir. Azərbaycan və türk dillərində baş verən semantik proseslər yalnız dilin mənzərəsini deyil, həm də cəmiyyətin ehtiyaclarını və dünyagörüşünü əks etdirir. Dilin təbiətində baş verən bu dəyişikliklər həm də dilin müxtəlif sahələrdə, xüsusilə siyasi və mədəni kontekstlərdə istifadə olunan anlayışlara təsir göstərmişdir.

Məqalənin əsas məqsədi müasir Azərbaycan dilində semantik dəyişikliklərin səbəblərini və onların dilin morfoloji və leksik inkişafına təsirini araşdırmaqdır. Semantik dəyişikliklər, xüsusən yeni texnologiyaların inkişafı, qloballaşma, sosial media və elmi-texniki tərəqqi nəticəsində dilin lüğət tərkibindəki mənalara genişlənməsi və daralması kimi proseslərə diqqət çəkəcəkdir. Həmçinin, bu dəyişikliklərin dilin funksional və struktural inkişafına necə təsir etdiyi, sözlərin mənalarının müxtəlif kontekstlərdə necə dəyişdiyi təhlil ediləcəkdir.

Semantik dəyişikliklərin başlıca səbəbləri arasında elmi-texniki tərəqqi və yeni ixtiraların dilə gətirdiyi yeniliklər, sosial və mədəni dəyişikliklər, qlobal təsirlər və dilin beynəlxalq əlaqələrinin güclənməsi önəmli rol oynayır. Dilin iç strukturu və terminologiyası da bu dəyişikliklərdən təsirlənir, nəticədə dilin leksik-semantik sistemi zənginləşir və inkişaf edir. Bu kontekstdə, dilin semantik inkişafı həm də cəmiyyətin düşüncə tərzini, sosial münasibətlərini və dünyagörüşünü əks etdirir.

Tədqiqatın materialları və metodları

Bu araşdırmada müasir Azərbaycan dilində semantik dəyişikliklərin təhlili məqsədi ilə təsviri və tarixi-müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir. Əsasən, dilin leksik-semantik inkişafını araşdırmaq məqsədilə müasir dövrdə yazılmış lüğətlər, elmi məqalələr və dilə dair müasir nəzəri əsərlər əsas material kimi seçilmişdir. Eyni zamanda, müxtəlif mətnlərdə və gündəlik istifadədə istifadə olunan sözlərin semantik mənalarının dəyişməsi nəzərə alınaraq, dilin gündəlik istifadəsi və sosial medianın dilə təsiri də təhlil olunmuşdur. Tədqiqatda həmçinin, Azərbaycan və türk dillərindəki semantik dəyişikliklər arasında müqayisə aparılaraq bu proseslərin universal aspektləri və xüsusiyyətləri ortaya qoyulmuşdur.

Təhlil edilən dil materialları dilin müxtəlif sahələrində, xüsusilə siyasət, mədəniyyət və texnologiya ilə bağlı terminlərin mənasının dəyişməsinə əks etdirən müasir mətnlərdir. Bu üsullar dilin semantik inkişafını həm nəzəri, həm də praktiki aspektlərdə öyrənməyə imkan vermiş və təhlil edilən sözlərin müxtəlif kontekstlərdə necə dəyişdiyini müəyyən etməyə kömək etmişdir. Tədqiqatın metodoloji bazasını deskriptiv-lingvistik təhlil, müqayisəli yanaşma, funksional-semantik analiz və diskurs-nəzəri yanaşma təşkil edir. Bu metodlar vasitəsilə müasir Azərbaycan dilində şəbəkədaxili ünsiyyətdə istifadə olunan abreviaturların struktur xüsusiyyətləri (sintaktik, semantik, fonetik) və funksional rolu (emotivlik, qənaətilik, sosial siqnalvermə, pragmatik niyyət) sistemli şəkildə təsniflənmiş və təhlil olunmuşdur. Araşdırma zamanı həm yerli, həm də xarici mütəxəssislərin elmi tədqiqatlarına (Porubay, Həbibova, Məhyəddinova, Kristal, Kamalidin, Ts. Go və b.) istinad olunmuş, dilin texnoloji inkişaf fonunda necə transformasiyaya uğradığı empirik və nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın əsas hissəsi

Müasir dövr – xüsusilə XX əsrin sonu və XXI əsr – dil dəyişikliklərinin sürəti və miqyası baxımından əvvəlki dövrlərdən fərqlənir. Qloballaşma, elmi-texniki inqilab, informasiya axınının intensivləşməsi kimi amillər dilin lüğət fonduna güclü təsir göstərmiş, bir çox sözlərin mənasında nəzərəçarpan dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dövrdə baş verən semantik dəyişikliklərin əsas səbəblərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

Elmi-texniki tərəqqi və yeni ixtiralar: Yeni texnologiyalar və kəşflər dilə çoxlu sayda yeni terminlər gətirməklə yanaşı, mövcud sözlərin də mənə yükünü dəyişdirir. Məsələn, “şəbəkə” sözü ənənəvi dildə balıq tutmaq üçün tor, ya da hər hansı hörgü mənasında işlənirdisə, müasir dövrdə “kompüter şəbəkəsi”, “sosial şəbəkə” kimi birləşmələr vasitəsilə bu söz artıq “mətbəə, informasiya və kommunikasiya əlaqələri sistemi” anlamını daşıyır. Həmçinin “bulud” sözü bir təbiət hadisəsi kimi “yağış buludu” mənasından əlavə, “bulud texnologiyaları” (cloud computing) kontekstində “internet üzərindən verilənlər xidməti” mənasında metaforik genişlənməyə uğramışdır. Bu kimi nümunələr göstərir ki, yeni anlayışlar ortaya çıxarkən dil bəzən tamamilə yeni söz yaratmaq əvəzinə tanış sözlərin semantikasını yeniləyir.

Kütləvi informasiya vasitələrinin (KİV) və medianın rolu: Müasir dövrdə televiziya, radio, internet və sosial media dillərarası ünsiyyəti və dilin daxili inkişafını sürətləndirən mühüm amillərdəndir. Xüsusilə global media məkanı dil dəyişmələrinin coğrafi məhdudiyyətini azaldıb, yeni ifadə və mənaların geniş auditoriyaya tez çatmasına şərait yaradır. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, hazırkı dövrdə türk və Azərbaycan dillərində gedən dil proseslərində KİV böyük rol oynayır. Məsələn, Türkiyə və Azərbaycanda yayımlanan seriallar, filmlər, xəbərlər ortaq söz və ifadələrin istifadəsini artırır, nəticədə bəzi sözlər hər iki dildə eyni yeni çalarlar qazanır. Beləliklə, media müasir dövrdə semantik yeniliklərin həm formalaşması, həm də sürətlə yayılmasında katalizator rolunu oynayır.

Qloballaşma və dillərarası əlaqələrin güclənməsi: XX əsrin sonlarından etibarən ingilis dili beynəlxalq ünsiyyətin aparıcı vasitəsinə çevrilib. Bu səbəbdən Azərbaycan və türk dilləri də ingiliscədən bir çox söz və terminlər alıblar. Alınma sözlər isə bəzən orijinal dildəki mənalarından fərqli şəkildə mənimsənir. Məsələn, “status” sözü ingilis dilində sosial mövqeni bildirdiyi halda, Azərbaycan dilində 1990-cı illərdən sonra həm də “Facebook statusu” kimi *sosial şəbəkədə paylaşılan mesaj* mənası qazanmışdır. Eyni cür, “profil” sözü indi təkcə insanın bioqrafik məlumatı deyil, sosial şəbəkədə şəxsi səhifə anlamını verir. Bu cür transterminoloji hallar – yəni terminlərin bir dildən digərinə keçərkən və ya bir sahədən başqa sahəyə transfer olunarkən mənə dəyişməsi – müasir dövrdə geniş yayılmışdır [3, s.159]. Alınma terminlər yeni dil mühitinə uyğunlaşarkən ya mənalarının bir qismini transformasiya edir, ya da əlavə mənə çalarları əldə edirlər [3, s.159]. Məsələn, “monitor” termini Azərbaycan dilində həm kompüter ekranını (display) ifadə edir, həm də tibbi nəzarət cihazını bildirir; “virus” sözü isə bioloji virus anlamı ilə yanaşı, kompüter sistemlərinə zərər verən proqram anlamında mənə genişlənməsinə

uğrayıb. Bütün bunlar qloballaşmanın və beynəlxalq terminologiyanın təsiri ilə yaranan semantik yeniliklərdir.

Sosial-mədəni dəyişikliklər və ideologiya: Toplumun dəyərləri, dünyagörüşü dəyişdikcə bəzi sözlərin semantik yükü də dəyişə bilər. Xüsusilə, siyasi sistem dəyişikliyi, ideoloji cərəyanlar dilin lüğət tərkibinə yenidən baxılmasına səbəb olur. Azərbaycan dili müstəqillik qazandıqdan sonra bir sıra sovet dövrünə aid söz və terminlərin işlənmə intensivliyi azaldı, bəzilərinin yerinə daha “özəkli” (türk mənşəli) qarşılıq gəldi. Məsələn, sovet dönəmində işlənən “kolxoz”, “sovxoz” kimi anlayışlar lüğətdən çıxaraq tarixi sözlərə çevrildi, “iqtisad” kimi ərəb mənşəli söz yenidən “iqtisadiyyat” (economy) kimi geniş mənada canlandı. Türkiyə türkcəsində isə XX əsrin ortalarından etibarən dilin özləşdirmə hərəkəti nəticəsində bir çox ərəb-fars mənşəli söz əvəz olundu. Bununla əlaqədar bəzi sözlər ya sıradan çıxdı, ya da məhdud sahədə qaldı. “Məktəb” (məktəb) sözü yerini “okul” sözünə verir, “surət” (surət) sözü yerini “hız” (sürət, sürətli anlamda) sözünə verir. Bu kimi planlı dəyişikliklər də nəticə etibarilə müəyyən sözlərin anlam dairəsini dəyişdirmiş, bəzən bir söz yeni mənada dirçəlmişdir.

Tarixi-siyasi anlayışların yenidən dəyərləndirilməsi: Gənc tədqiqatçı E.Ə. Alışovanın qeyd etdiyi "bu gün dünyada yaşanan son proseslər dilimizə yeni siyasi çalarlar gətirməkdə davam edir. Xüsusilə, internetin sürətlə inkişafı bu prosesin ana xəttini təşkil etməkdədir" ifadəsi, müasir dövrdə dilin sosial və siyasi kontekstdə necə sürətlə dəyişdiyini vurğulayır. Bu dəyişikliklərin əsas səbəblərindən biri, əlbəttə ki, texnologiyanın, xüsusilə internetin inkişafıdır. İnternet dilin gündəlik istifadəsindəki dəyişiklikləri sürətləndirən və yeni siyasi, sosial və mədəni anlayışları formalaşdıran bir platformadır. Onlayn kommunikasiya və sosial media, insanların yeni terminlər və ifadələr yaratmalarına və mövcud sözlərin yeni mənalar almasına səbəb olur. Bu proses dilin dinamikliyini, çevikliyini və cəmiyyətin tələblərinə necə uyğunlaşdığını göstərir. Eyni zamanda, internetin təsiri ilə formalaşan yeni siyasi çalarlar, dilin daha sürətli dəyişməsinə və müasir dövrün ehtiyaclarına cavab verən yeni leksik birləşmələrin yaranmasına yol açır.

Məsələn, "millət" sözü, tarixən Osmanlı İmperiyasında daha çox dini və etnik mənada istifadə edilirdi. Klassik Osmanlıda "millət" termini, müsəlman ümmətini və ya qeyri-müsəlman icmalarını ifadə edirdi. Lakin müasir dövrdə, milli dövlətlərin formalaşması ilə bu termin daha spesifik mənada, bir xalqın və ya dövlətin tərkibindəki fərqli sosial və etnik qrupları birləşdirən bir anlayış olaraq qəbul edilməyə başlanmışdır. Bu dəyişiklik, həm dilin, həm də cəmiyyətin necə transformasiya keçirdiyini göstərir. Müasir "millət" anlayışı, yalnız etnik və ya dini bir qrupdan ibarət olmayıb, həm də siyasi və hüquqi bir cəmiyyətin üzvlərini ifadə edir [1]. Bu cür semantik dəyişikliklər, dilin sosial, mədəni və siyasi həyatdakı mövqeyini əks etdirir. Dil, cəmiyyətin inkişafı ilə paralel olaraq dəyişir və zamanla yeni anlayışları, yeni reallıqları və sosial strukturları ifadə etmək üçün yeni sözlər və ifadələr yaradır. Bu proses, həmçinin internetin dilə təsirini daha da gücləndirir, çünki internet hər bir istifadəçinin sözləri daha geniş bir müstəvidə, daha çox insanla paylaşmasına imkan yaradır. Nəticədə, dil yalnız müstəqil mənada, həm də ictimai və siyasi kontekstdə təhlil edildikdə, cəmiyyətin dəyişən strukturlarını daha yaxşı anlamaq mümkündür. Belə ki, əvvəl İslam şəriətinə uyğun yaşayan dini toplum anlamında işlədilən *millət* sözü artıq eyni dində olub olmamasından asılı olmayaraq ortaqlıq dil və mədəniyyətə sahib, sekulyar prinsiplərlə təşkilatlanmış xalq anlamını ifadə edir [1].

Göründüyü kimi, ictimai-siyasi terminologiyada baş verən bu kimi semantik çevrilmələr dilin leksik sistemini zənginləşdirməklə yanaşı, müəyyən sözlərin tamamilə yeni konseptual məzmun kəsb etməsinə səbəb olur.

Yuxarıda sadalanan amillər göstərir ki, müasir dövrdə semantik dəyişmələrin arxasında həm obyektiv (texnoloji, elmi tərəqqi, global mədəni mühit), həm də subyektiv (istifadəçi davranışı, üslubi meyillər) faktorlar dayanır [5, s.100]. Fasiləsiz inkişaf edən cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, elmi-texniki həyatında baş verən yeniliklər dilin lüğət tərkibində əks olunmaya bilməz [3, s.160]. Nəticə etibarilə, dilin açıq və dinamik sistem olması sayəsində hər bir yenilik

ya yeni sözün yaranması, ya da mövcud sözün mənasında transformasiya kimi dilə sirayət edir [5, s.99]. Müasir dövrdə müşahidə edilən budur ki, yeni sözlərin yaranması ilə yanaşı, “dildə mövcud olan sözlərin yeni mənalарının meydana çıxması” intensiv şəkildə davam edir [3, s.161]. Bu proses dilin lüğətinin daha da zənginləşməsi və çevikləşməsinə xidmət edir [4, s.5].

Semantik dəyişmələrin mexanizmlərini konkret leksik material üzərində daha aydın görmək olar. Məsələn, “*xanım*” sözünün əsl qədim türkcədə hökmdar titulundan (xan) gəlir və tarixən yüksək sosial statuslu qadınları (bəy arvadını, hakimin həyat yoldaşını) ifadə edirdi. Lakin müasir Azərbaycan dilində *xanım* sözündə güclü bir demokratikləşmə nəticəsində hər hansı qadına nəzakətli müraciət forması mənası yaranmışdır. Bu, məna genişlənməsi ilə yanaşı, semantik müsbət neytrallaşma nümunəsidir – yəni xüsusi status göstəricisi olan söz geniş kütləyə şamil edilərək ümumi nəzakət ifadəsinə çevrilib. Hazırda *xanım* müraciəti sosial statusdan asılı olmayaraq qadın cinsinə aid hər kəs üçün işlədilir.

Bənzər hal *bəy* sözünə də aiddir. Tarixdə *bəy* yüksək rütbəli şəxslərə, zadəganlara deyildiyi halda, bu gün Azərbaycan cəmiyyətində və Türkiyə türkcəsində *bəy* (cənab) sözü kişilərə nəzakətli müraciət forması kimi ümumiləşmişdir. Beləliklə, *bəy* sözü də xüsusi mənadan ümumi mənaya doğru semantik genişlənməyə uğramışdır.

Arvad sözü fars mənşəli olub, klassik dildə sadəcə “qadın (həyat yoldaşı)” mənasında işlənirdi. Müasir Azərbaycan dilində *arvad* hələ də “həyat yoldaşı” anlamını daşısa da, ümumi “qadın” mənasında işlədilməsi azalıb; bu boşluğu *qadın* sözünün özü doldurub. Bundan başqa, *arvad* kəlməsi bəzən qeyri-rəsmi danışqda mənfi çalarlı ifadə kimi də başa düşülə bilər. Digər tərəfdən, *qadın* sözünün sinonimi olan *qarı* (“yaşlı qadın”) sözündə də mənfi semantik nüans sezilir – *qarı* sözü bu gün ehtiramsız və yaxud bayağı tonda yaşlı qadına işarədir. Beləliklə, bu sözlərdə həm məna daralması, həm də qismən peyorativləşmə baş verib.

Yuxarıda bəhs edildiyi kimi, *maşın* sözü (rus dilində: *машина*) “aparat, mexanizm” ümumi mənasında alınsa da, getdikcə Azərbaycan dilində sırf “minik avtomobili”nə aid xüsusi mənada işlənməyə başlayıb. İnsanlar *maşın* dedikdə artıq ümumən hər hansı aparatı yox, məhz dördtəkərli minik vasitəsini nəzərdə tutur. Belə bir məna dəyişikliyi dilimizdə terminoloji leksikada da müşahidə olunur: məsələn, *uçot* (uçot etmək – rusca “учёт”, hesaba almaq) kimi sözlər geniş mənadan məhdud sahə terminlərinə çevriləblər.

Şəbəkə sözünün ənənəvi mənası “hөрülmüş tor, və ya bir-birinə bağlı sistem” idi. İndi bu sözün ən geniş işlənən mənalarından biri “kompüter şəbəkəsi”, “internet şəbəkəsi” anlayışlarıdır. Burada klassik fiziki *şəbəkə* anlayışı mücərrəd texnoloji sahəyə transfer edilib. Oxşar şəkildə, “yaddaş” sözü insan beyninin xatırlama qabiliyyətini bildirdiyi halda, indi “kompüter yaddaşı” (məsələn, *yaddaş kartı*) kimi tamamilə yeni obyektə aid mənada işlədilir. Bu misallar göstərir ki, müasir elmi-texniki proseslər dilimizdə *semantik derivasiya* üçün zəmin yaradır – yeni cihaz və anlayışlar çox vaxt mövcud sözlərin terminoloji məna qazanması hesabına adlandırılır [3, s.159].

Azərbaycan dilində bəzi sözlər köhnə mənalarını müasir dildə, əsasən sabit ifadələrdə qoruyub saxlayıblar. Məsələn, “ağır” sözü birbaşa “kütləvi, çox çəkiyə malik” deməkdir, lakin “*ağır adam*” ifadəsində *ağır* metaforik olaraq “vüqarlı, təmkinli” anlamındadır; “*Ağır otur, batman gəl*” atalar sözündə də *ağır* sözünün köhnə “*təmkinli, hörmətli*” mənası yaşayır. Bu kimi *semantik arxaizmlər* dilin dərin qatlarında qədim mənaların izlərini saxlayır və göstərir ki, bəzi sözlər gündəlik sərbəst istifadədə artıq o mənada işlənməsə də, frazeoloji vahidlərdə tarixi semantika qorunur.

Türk dilində də bu kimi hallar kifayət qədərdir. Məsələn, *yavuz* sözü klassik mənasında “cüzü, əhəmiyyətsiz və ya pis” anlamlarını daşıyıb (hətta bəzən “qəddar” mənasını da ifadə edib). Ancaq Yavuz Sultan Səlim tarixi şəxsiyyətinin ləqəbi kimi məşhurlaşdığından, Türkiyə türkcəsində *Yavuz* sözü müasir dildə müsbət assosiasiya olunaraq “igid, sərt və güclü” mənasını ifadə etməyə başlayıb. Bu hal semantik dəyişmənin kontekstdən və kulturoloji faktordan

asılılığını göstərir – cəmiyyət üçün önəmli bir şəxsiyyətin adı onun xüsusiyyətlərinə uyğun yeni mənə çaları ilə dildə möhkəmlənir.

Canavar sözü türk dillərində ilkin olaraq “can taşıyan, canlı varlıq” kimi neytral bir anlayış idi (məsələn, qədim türk dastanlarında *canavar* sözündən sadəcə *heyvan* anlamında istifadə olunurdu). Lakin zaman keçdikcə *canavar* sözünə insanların qorxulu hesab etdiyi qurdu və digər yırtıcıları anladan mənfi çalar əlavə olundu. Bugünkü türkcədə *canavar* dedikdə, adətən, “yırtıcı heyvan, vəhşi canlının prototipi” başa düşülür. Hətta məcazi şəkildə çox güclü və təhlükəli insan haqqında da “canavar kimidir” deyilə bilir ki, bu da mənfi məzmunludur. Bu nümunə bir sözün əsrlər içində neytral bioloji mənadan emosional yüklü mənfi obraza çevrilməsinə misaldır.

Qədim türk dilində *oğlan* sözü cinsindən asılı olmayaraq uşaq anlamında işlənə bilirdi. Klassik ədəbiyyatda “oğlan-qız” bir yerdə həm oğul, həm qız övladları ifadə etmək üçün deyilirdi. Türkiyə türkcəsində isə artıq *oğlan* yalnız “erkek çocuk” mənasında məhdudlaşıb, *kız* isə “qız övladı” anlamında işlənir. Hətta *oğlan* sözü danışq dilində bəzən yetkin kişi üçün təhqiramiz mənada da işlədilə bilər (“sen ne biçim oğlansın?” – yəni uşaq kimi davrandığını bildirmə anlamında). Burada dilin cəmiyyətin gender rollarına uyğun şəkildə sözlərin mənasını ixtisaslaşdırdığı görünür.

Türkiyə türkcəsində də müasir texnologiyanın təsiri ilə maraqlı semantik dəyişmələr yaranır. Məsələn, “telefonla danışmaq” (telefonda danışmaq) ifadəsində *konuşmaq* (danışmaq) feilinin mənası dəyişməsə də, “mesaj atmaq” kimi yeni ifadələr yaranıb ki, burada *atmaq* (“atma” – atmaq, tullamaq) feilinə məcazi yolla “göndərmək” mənası verilib. İnsanlar SMS və ya WhatsApp vasitəsilə mesaj göndərəndə *atmaq* sözünü işlədirlər. Bu da bir növ məcaz sayılır – sanki fiziki bir obyektə atmaqla ötürmək mənasında. Digər tərəfdən, “paylaşmaq” feilinin işlənməsi genişləniib: əvvəllər *paylaşmaq* sadəcə konkret bir şeyi bölüşdürmək anlamında idisə, sosial şəbəkələr dövründə *foto paylaşmaq*, *fikir paylaşmaq* kimi istifadələr yaranaraq feil abstrakt “yayımlamaq, başqalarına çatdırmaq” mənasını qazanıb. Bu cür nümunələr texnologiyanın təsirlə əmələ gələn *istiləlaşmış məcazi mənaları* nümayiş etdirir.

Yuxarıdakı nümunələrdən görüldüyü kimi, həm Azərbaycan, həm də Türkiyə türkcəsində semantik dəyişikliklər çoxsaylı faktorların təsiri ilə meydana çıxır və konkret sözlərin taleyində özünü büruzə verir. Maraqlıdır ki, bəzən eyni mənşəli söz hər iki dildə eyni istiqamətdə dəyişir, bəzən isə fərqli yöndə inkişaf edir. Məsələn, qədim türk sözlərindən olan *yağı* (düşmən) sözü Azərbaycan dilində arxaikləşdiyindən az işləkdir. Türkiyə türkcəsində isə *yağı* sözü yoxdur, onun yerini *düşman* (fars mənşəli) alıb. Bu da onu göstərir ki, dillərin leksik tarixində müəyyən mənalar itir, yeniləri yaranır, nəticədə ortaya çıxan mənzərə dilin hər dövr cəmiyyətinin “portreti” kimi təzahür edir.

Nəticə

Semantik dəyişikliklər dilin təbii inkişaf prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsidir və müasir dövrdə bu proses xüsusi sürət və intensivlik qazanmışdır. Azərbaycan və Türkiyə türkcəsi materialı əsasında görürük ki, sözlərin mənə çevrəsi cəmiyyətin ehtiyaclarına, dünyagörüşünə və ünsiyyət praktikasına uyğun şəkildə daim adaptasiya olunur. Yeni anlayış və əşyaların yaranması, elmi-texniki tərəqqi nəticəsində mövcud sözlərin mənaları genişləniir və ya dəyişir; köhnəlmiş konseptlərin dildəki qarşılıqları ya sıradan çıxır, ya da məhdud kontekstlərdə yaşayır. Siyasi və mədəni dəyişikliklər sözlərin ictimai nüfuzunu formalaşdıran başlıca amillərdəndir – bəzi sözlər ideoloji yük qazanır, bəziləri əksinə neytrallaşır.

Müasir informasiya cəmiyyəti dövründə qloballaşma və media semantik dəyişikliklərin miqyasını çoxaltmış, dillərarası qarşılıqlı təsiri gücləndirmişdir. Bu gün Azərbaycan dili ilə Türkiyə türkcəsi arasında söz mübadiləsi və paralel inkişaf müşahidə olunur: bir dildə yaranan yeni mənə çox keçmədən o biri dildə də anlaşılır hala gəlir. Türk dillərinin ortaq lüğət

elementlərinə yeni çalarlar əlavə olunması, ortaq məfhumların isə bəzən fərqli semantik yollar izləməsi müşahidə edilir. Bütün bunlar dilin canlı sosial institut olmasından irəli gəlir.

Elmi nəzəriyyə və praktiki nümunələrin təhlili nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, semantik dəyişmələrin səbəbləri kompleks xarakter daşıyır və tarixi (məs., dil planlaşdırması, istilalar, dini dəyişkənlik), sosial (ictimai münasibətlər, mədəni trendlər), texnoloji (ixtirlər, internet) və linqvistik (daxili quruluş, analogiyalar) amillərin qarşılıqlı təsiri ilə formalaşır. Sözlərin mənası insanlar tərəfindən onlardan istifadəyə uyğun olaraq yenidən dəyərləndirilir və nəticədə dilin lüğət tərkibi zamanla həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından dəyişir.

Ədəbiyyat

1. Alan, H. (2017, December 28). *Osmanlı'da millet ve kulluk sistemi ve günümüz*. İktibas Dergisi. <https://iktibasdergisi.com/2017/12/28/osmanlida-millet-ve-kulluk-sistemi-ve-gunumuz>
2. Alishova, E. Ə. (2021). *Türk dillərində söz köklərinin struktur-semantik təhlili* [Doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı, Bakı Dövlət Universiteti]. Bakı.
3. Hüseynova-Qəhrəmanlı, A. (2017). Dildə gedən semantik proseslər. *Gənc Tədqiqatçı*, 3(2), 158–163.
4. Məmmədli, İ., Seyidəliyev, N., və b. (Tərt.). (2016). *Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti*. Bakı: Elm və Təhsil.
5. Maharramova, S. (2020). The semantic changes in the vocabulary (on the basis of the Russian and Azerbaijani languages). *HOMEROS*, 3(3), 97–104. <https://doi.org/10.33390/homeros.3.011>

SEMANTIC EVOLUTION OBSERVED IN THE CONTEMPORARY DEVELOPMENT STAGE OF THE LANGUAGE (IN THE CONTEXT OF MODERN AZERBAIJANI LANGUAGE)

Khatira Sultan

Ganja State University, Ganja, Azerbaijan

This article explores the main causes of semantic changes in modern Azerbaijani and Turkish languages. These changes, occurring in the present day, are influenced by global social, technological, and cultural shifts. Globalization, scientific and technological progress, as well as the impact of the internet and mass media, have accelerated the processes of expansion and contraction of word meanings. For example, words like "network" and "cloud" have acquired new semantic meanings due to the development of new technologies. In addition, political and social changes, as well as ideological currents, have altered the meanings of some words, either neutralizing them or giving them new meanings. The exchange of words and mutual influence between Turkish languages has expanded the scope of this process, leading to the formation of new concepts. The article also demonstrates the dynamism and flexibility of the language in the modern era, showing how language is connected to social life and the impact of these changes on the lexical composition of the language.

Keywords: semantic changes, globalization, language development, social media, lexical composition

СОВРЕМЕННАЯ СТАДИЯ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА И НАБЛЮДАЕМЫЙ СЕМАНТИЧЕСКИЙ ЭВОЛЮЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС (В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА)

Хатира Султан

Гянджинский государственный университет, Гянджа, Азербайджан

В данной статье рассматриваются основные причины семантических изменений в современном азербайджанском и турецком языках. Эти изменения, происходящие в настоящее время, обусловлены

глобальными социальными, технологическими и культурными процессами. Глобализация, научно-технический прогресс, а также влияние интернета и массовых коммуникационных средств ускорили процессы расширения и сужения значений слов. Например, слова «сеть» и «облако» приобрели новые семантические значения в результате развития новых технологий. Наряду с этим, политические и социальные изменения, а также идеологические течения изменили значение некоторых слов, сделав их нейтральными или привнесшими новые значения. Обмен словами и взаимное влияние между турецкими языками расширило масштабы этого процесса, способствуя формированию новых понятий. Статья также демонстрирует динамичность и гибкость языка в современный период, показывает, как язык связан с социальной жизнью, а также влияние этих изменений на лексический состав языка.

Ключевые слова: семантические изменения, глобализация, развитие языка, социальные сети, лексический состав

Daxil oldu: 10.03.2025

Çap edildi: 10.06.2025